

Perspektivy

Sebraných ty videb chovateli strážný

MILOTA ZDIRAD POLÁK, MLUVOZPYT.

Jazyk není nikdy hotov. Lidské jazyky anebo Jazyk všech nebudou hotovy ani tehdy, až se ledovce dají na pochod k rovníku. Jazyk je jak to roucho Penelopino. Nedovršitelnost jazykového organismu náleží zcela bezprostředně, zcela osudově k ležaté osmičce, k Nekonečnosti zvané člověk. Právě proto, že je tak zcela z člověka a má všechny jeho vlastnosti, platí o něm, o jazyku, co tak pěkně řekl Wilhelm Humboldt: jazyk není ergon, nýbrž energieia, což překládáme: není – nikdy! – dovršeným dílem, nýbrž je to síla pudivá, pohánivá a činorodá. Le langage est une construction qui se fait et se défait sans cesse, praví dobře Bally (*Stilistique*, 63).

Bude se tedy čeština vyvíjet i po nás, bude se dál a dál rozžívat i nad hroby našich praprapravníků, a my si to musíme jen přát, neboť je to první předpoklad pro takový český život budoucí, který si zasluhuje, aby byl žit. Ani nejtušivější jazykozpytec se nedobádá, kam až další vývoj češtinu dovede i jen za příštích tři sta let. Chceme-li však, aby česká budoucnost byla bohatá a zdárná, budeme si přát, aby se náš dnešní jazyk zdál již českým lidem z r. 2050 jazykem hodně minulým, snad i bezděčnou humorností nadaným, a aby se Ph. C. Splytihněv Klobása potil nad seminárkou na př. o jazyce této knížky.

Vztahy mezi jazykem a vzdělaností, jazykem a kulturou, nejsou tak zcela nesporné, jak by se mohlo zdát. Jsou theoretikové, kteří prohlašují, že

jazyk *není* měřítkem kulturní úrovně. Takto může snad s olympské výše národní zabezpečenosti hmotné i kulturní usuzovat příslušník velkého národa. My však víme s pudovou nutkavostí zcela mimologickou, že bez jazyka není pro nás života a tedy ani kultury. I dáme bez nejmenšího zaváhání proti skeptikovi Ballymu (86) za pravdu Palackému a jeho maximě (Idea státu rakouského): *Vzdělání myslí bez vzdělání řeči jest holý nesmysl, a ušlechťení jazyka jest podmínkou ušlechtilejšího života duchovního.*

Není Libušina proroctví, z něhož by se dalo vytušit, jakými cestami se bude brát budoucí vývoj češtiny. Ale některé dílčí tendence můžeme odhadnout s pravděpodobností dosti značnou.

Má na př. dojista pravdu velký Dán Jespersen (Language, 259), praví-li, že se mluvní tempo všude v Evropě zrychluje a že toto zrychlování bude pokračovat. Příčiny jsou jasné: zrychlené tempo životní a patrně i rychlejší chápavost obecného lidského průměru. Zrychlení mluvního tempa češtině nijak neuškodí – je prozatím trochu pomalá. Z takového zrychlení by se snadno mohl dostavit i důsledek, že by hovorová mluva získala profilovanější melodickou modulaci – dnes je poněkud šedá, bezbarvá, mrtvá. Přednesové oživení češtiny bude ovšem ještě víc záviset na budoucím vývoji českého charakteru: člověk přikrčený mluvívá bezbarvě. Jaké změny přinese zrychlené mluvní tempo v hláskové a tvaroslovné struktuře češtiny, nelze povědět; lze však hádat, že změny nastanou.

Napevno víme, že bude pokračovat poevropšřování češtiny, europeisace slovníku i frazeologie. Nepůjde v zásadě o nic nového; jako již odedávna, bude se čeština – a patrně rostoucí měrou – vyrovnávat s cizím a mezinárodním výrazivem, vznikne mnoho slov přejatých, mnoho kalků slovních i frastických. To všechno zdravý jazyk snese. Civilisační a kulturní commercium není samo o sobě nebezpečím, dokud se v jazyce, tedy v jeho nositelích, uplatňují dostatečné impulsy kontrolní, vyrovnávací a především tvůrčí. Bdělé pozornosti bude třeba tam, kde cizí vliv narušuje nějaký základní princip češtiny. Půjdeme proto ne snad teprv v budoucnosti, nýbrž ihned s karabáčem na př. na novinkáře, který nám v nejrozšířenějším českém listu hlásá, že vyjelo z přístavu *dvacet těch největších lodí* (the greatest, les plus grands, die grössten, Národní politika protektorátní).

Zrodí se mnoho a přemnoho nových českých slov, a leckteré české slovo se odebere k předkům svým. Ta nová v duchu pozdravujeme, doufajíce, že to budou trofeje zmnoženého českého života vnějšího i vnitřního. Slova, která se odeberou k otcům svým na velké Olšany jazyka, želíme, ačkoli

dnes ani netušíme, která slova z našeho slovníku to budou: člověk žijící v jazyce a jazykem nechtěl by z něho ztratit ani nejmenší částku. Ale nedá se nic dělat, i na slova čeká a číhá jejich Atropos s nůžkami.

Velmi se rozrostou mluvy odborné. Nářečí se uchýlí do rezervací ještě hlubších, ještě užších. Škoda jich: ale nedá se nic dělat. Podíl metropole v jazykotvorném vývoji bude valem stoupat; Praha bude mít půldruhého milionu obyvatel, a odhadujeme-li, že Čechů v užším smyslu slova bude do té doby deset milionů, bude v české metropoli žít víc než sedmina veškerých nositelů češtiny. Tím, jak se rozumí, stoupne také jazykotvorný vliv toho, čemu se říká „pražská ulice“. Jazykotvorný vliv Prahy nebude ještě znamenat povážlivě jednostranný vliv pražských „Parisiens de Paris“. Porodnost bude na venkově vždy větší než v metropoli, aby hlavní město rostlo, bude potřebovat trvalý příliv venkovské krve; ježto porodnost je čím dál na východ tím větší a přitažlivost Prahy bude jen stoupat, bude se lidskému tělu Prahy dostávat stále větších transfusí východní krve regionální, což prakticky znamená, že se v jazykové tvořivosti hlavního města budou víc a víc uplatňovat jazykotvorné síly, jež v dřívějších dobách napájely soustavy nářeční. Neodvratnou urbanisací národa může tedy čeština jen získat i podle sudidel soudců, kteří kmenovým nositelům nářečí přisuzují jazykovou tvořivost zvláště velkou, zvláště zdárnou. Hledíme-li k rozdílům v porodnosti mezi Prahou a venkovem a dále mezi zemí Českou a Moravskou, musil by vývoj vésti k dosti patrnému pohanáčení, poslovačtění, povalaštění, polaštění české kultury vůbec, pokud předpokládáme, že mezi kmenovou krví a národní kulturou je dána nějaká bezprostřední příčinná souvislost.

Vratké byly by zato dohady, do jaké míry a zda vůbec bude pokračovat započaté rozrůžňování české společnosti a zda dostaneme opožděný útvar české jazykotvorné „society“ a salonu; snad ano, snad ne – v tradičních formách „salonu“ asi už ne. Najisto můžeme však počítat, že se český život rozrůžní a zmnoží jinak, na př. větší účastí českého člověka v mezinárodní výrobě, v mezinárodním obchodě, v mezinárodní vědě theoretické i užité. Z toho všeho vyplynou mohutné jazykotvorné podněty. Český svět bude větší, okruh české dělnosti bude mít větší poloměr – to vše se projeví v jazykovém vývoji. Tím, že národ zabere do větších oblastí lidského uplatnění, změní se – doufám – i česká psycha, ubude malichernosti a malosti, škorpivé sočivosti, baráčnické a bačkorářské zatuchlosti, přízemní podlézavosti a slintavé podlosti; český člověk se napřímí, zmužní: i to se nějak projeví v jazyce. Heslo, že co je české, je hezké, ustoupí heslu, že co chce být

české, nesmí být peské, že českost zavazuje k velikosti; a jazyk takovou výměnou devis jen získá. Jistě pak i v životní praxi dojde trochu na řeholi, po jaké toužil Čelakovský:

*„Mnohý spis jsme na svět vydali
Z pouhé lásky k jazyku.“
Oh, kdybyste psaní nechali –
„Proč?“ – Nu, z lásky k jazyku.*

*

I v každé budoucnosti se u nás bude hodně překládat, bezpochyby ještě víc než dnes, ačkoli v procentním poměru k tvorbě původní méně než dnes. Jazyk překladů zůstane tedy významnou spolusložkou jazykotvornou. Bude třeba, abychom se podle toho nějak zařídili, a čím dřív tak učiníme, tím lépe bude. Nemyslím tím okolnost, že překlad má být čeština neméně „správná“ než každý jiný text. Jazyková správnost je požadavek nepatrný, protože to je vlastně požadavek záporný: absence zbytečných chyb. To by se mělo rozumět samo sebou, kde se to nerozumí, spraví věc jazyková stráž bezpečnosti. Překladová tvorba má však významné poslání funkční, má za poslání, aby jazyk konfrontací s obsahy našemu světu představ cizími nabádala a vydražďovala k svéprávnému zdolávání úkolů vyjadřovacích a projevových. S hlediska jen jazykového je překlad slovesná tvorba mnohdy o hodně náročnější než tvorba původní. Žádá si také soudců zvláště povoláných a věcně kvalifikovaných. Dnešní časopisecké hodnocení tlumočnické práce je z dobrých dvou třetin v rukou lidí nepovoláných, nekvalifikovaných; není pak divu, že mnohé překlady se opravdu již jen „pořizují“, jak zní terminus technicus nejapné novinkářské hantýrky. Pokud jde o překladatele, nenavrhuji pro ně zrovna průkaz způsobilosti vázaný na živnostenský list, ale navrhuji, aby se zřídila volná vysoká škola umění tlumočnického s přednáškami, cvičeními, demonstracemi předních jazykozpytců, estetiků, znalců cizích literatur a tlumočnicků; taková instituce by znamenitě prospěla i budoucím učitelům češtiny, kteří se dnes – jak se věci mají – za celého universitního studia dovědí pramálo o tom, že je na světě cosi jako stylistika, věda o umění slohu a dikce.

V těchto věcech nebude tak zcela platit Čelakovského epigram:

*...Přejete-li páni, mluvě naší vzniku,
Nuže, méně rozumujte o jazyku,
Více rozumujte jazykem.*

Naopak, bude třeba ještě hezké řádky knih tak bystrých, přitažlivých, nabádavých, jak je dovedla dát nová česká linguistika a estetika. Rozumí se ovšem, že se bude rozumovat nejen o jazyce, ale i jazykem. O tom rozumování jazykem, tedy o bezprostřední jazykové tvorbě, dorozumíme se ihned. Předtím jen ještě slůvko o překladatelích: kvalifikovaný tlumočník musí být nějak chráněn před podbízivými zálusky určitého podnikatelského typu, který podnes nevymřel. Jak co do autorů původních, tak co do tlumočnických tvůrců českého slova podnes mezi českými nakladateli žije a dokonce znamenitě žije škodná, která musí zmizet po dobrém nebo po zlém.

*

Slohotvorné jazykové úsilí se v budoucnosti výrazně soustředí na prózu. Dosud bylo jinak, alespoň co do zřejmých výsledků: česká poesie je nejen povšechně na vyšší úrovni vspělosti než próza, předčí ji také dokonalostí jazykovou, a zejména též dokonalou *úkonností* svého jazyka. Ale slohotvorné úsilí poesie je úsilí zcela specifické, jsouc řešením úkolů zcela zvláštních. Zejména může i sebevyspělejší poesie jen pramálo přispět k prohloubení, zvláchnění, zjemnění jazykové skladby, syntaxe. Již od samé kolébky a všude na světě má poesie syntax zjednodušenou téměř na prostotu primitivů, pudově a soustavně pomíjí všechny i jen trochu složitější věcné souvztažnosti, jimž se říká příčina – následek – důvod – pohnutka – závislost – podmíněnost – možnost – pravděpodobnost – nevyhnutelnost – poměrnost – jistota – pochyba – dohad – má pravda – cizí pravda atd., atd. Stačí vzpomenout si na lyriku, ve které mnozí z nás spatřují nejdokonalejší poesii celého světa, na poesii čínskou; a na úsilí, s jakým moderní poesie leckde po Evropě, ale zajisté také u nás, vymítá z veršů ďábla logiky a kausalit. To znamená, že próza je s jedním ze svých hlavních úkolů odkázána jen a jen na sebe. Tímto úkolem je zdokonalení skladby.

Řekl-li jsem „zdokonalení skladby“, není nejmenšího důvodu k pobouření. Neříkám, že by čeština nedovedla vyjádřit příčinnosti a závislosti. Myslím jen, že bychom všichni rádi řekli o sobě, co notorický nešoven Anatole France praví o Francouzích: že jsou národ s nejlepší syntaxí (Le génie latin, 80); myslím dále, že nároky, kladené na mluvnickou skladbu životem samým, rostou a rostou napořád; a myslím do třetice, že čeština z vývojových a dějinných důvodů doslova k pláči prostých nemohla svou skladbu vypracovat do některých žádoucích důsledků.

Čeština je jazyk se skladbou podivuhodně, ba neúprosně logickou, je to jazyk syntakticky čirý do té míry, že českou větou lze sice lhát, ale těžko,

velmi těžko lze českými větami vytvořit atmosféru nějakého logického *clair-obscur*, ovzduší nějakého Snad – sotva – možná – nikoli – zajisté; což je v některých jiných jazycích daleko snazší. Slyšel jsem dokonce o jakýchsi divných pavoucích, kteří mají češtinu zvláště rádi právě pro tuto vlastnost, pro tu přesnost, s jakou se v ní musíte rozhodnout buď pro pravdu, buď pro lež, takže nezbude třetí možnost nějakého složitého podfukářství v mezích zákona a občanské mravnosti. Je také v češtině těžkou věcí dělat z komára velblouda: i takové šejdířství čeština prozradí dřív, než ten a onen jiný jazyk. Také lze z češtiny jen stěží vytěžit slovní kořalku, která člověka uvede pod obraz přiboudlinou slov, za nimiž vězí jen velká dutina. To všechno vím, toho všeho si vážím jako pokladu, velebě tento jazyk za to, že chce, aby lidé této země byli čestní a při zdravém rozumu a nezaprodání slovnímu chlastu. Ale přesto platí – zčásti v příčinné souvislosti s příznivou charakteristikou, kterou jsem podal –, platí tedy, že česká skladba je trochu tuhá, nepoddajná, jednotvárná, starosvětská. Je to tvrzení, které mi ověří také každý inteligentní překladatel.

Máme poměrně málo spojek podřadných na vyznačení jemnějších odstínů závislosti. Nemáme – de facto – čas předminulý, a nemáme vůbec *futurum exactum*. Nemáme člen, což sice málokdy, ale přec jen někdy může být věc mrzutá: vlomy do frontových úseků – co je to vlastně? *Einbrüche in Frontabschnitte?* – *Einbrüche in die Frontabschnitte?* – *Die Einbrüche in Frontabschnitte?* – *Die Einbrüche in die Frontabschnitte?* To je v jazyce se členem čtverý fakt, čtverá možnost faktů, nám to všechno splývá hezky na vybranou. – *Un bonheur hésitant illumina son visage* – váhavé štěstí osvítilo jeho, její tvář? – Já vím, pomůžeme si, řekneme: Jakési váhavé štěstí . . . Ale už to není to. – Nemáme konjunktiv, a naše „prý“ a vozidla jemu podobná ani zdaleka nestačí na všechny odstíny, jež konjunktiv může vyjadřovat – přejemné odstíny pochybnosti, nejistoty, distancování, odsouzení odpovědnosti, odstíny ironie, sarkasmu, podezření, náznakové obžaloby z nepravdy, lži a podvodu. – Nemáme participium absolutní typu na př. *Arrivé à la gare, je pris mon billet au guichet* anebo *Arrivato alla stazione mi comprai il biglietto*. – Smějeme se hlubokomyslné větě *Jda kolem rohu, kopla ho kráva a Koukaje z okna, pršelo*, neuvědomující si, že bychom spíš měli zaplakat, ježto jsme zchudli o významnou syntaktickou možnost staršího jazyka a zchudli i v poměru k jiným jazykům: čemu se smějeme, je pro Angličana *all right*, neboť *Being bad weather, I rest at home*, v románských jazycích nejinak, a kdo četl v originále Cervantesa, jistě si povšiml, kolik je u něho takových absolutních přechodníků a jakým stavi-

vem jsou v jeho dokonale epických souvětích. A dalo by se uvést ještě ledacos.

To vše ovšem neznamena, že budoucí vývoj češtiny bude usilovat o člen určitý a neurčitý a ostatní syntaktický instrumentář jiných jazyků, jak jsem jej nadhodil shora. Ale mám za věc jistou, že česká skladba dobudována není. Každá řádná tvorba z jazyka a v jazyce je experiment; i bude se tvůrčí experimentování budoucích českých autorů vztahovat i na skladbu. S hleformace však je explorace, nikoli deflorace. Bude mimo jiné úkolem českého stylisty, aby tuhost některých skladebných konstrukcí vyvážil melisací věty, kadencováním rytmickým a prosodickým – právě také v próze.

*

Jazyková kultura mimoliterární není u nás dosud ještě ani v plenkách. Zájem vzdělaneckého průměru o jazyk se omezuje na ověření, zda to a ono je „správně česky“; někdy se přidruží zvědavost, jak to a ono slovo nebo rčení vzniklo, odkud se bere. Nestalo se u nás dosud snad ani jednou, co v zemích s jazykovou kulturou nebývá vzácností: že nakladatel a autor dostanou stohy dopisů, v nichž čtenáři debatují s autorem o jeho jazykových zvláštěnostech. Mám za věc nezbytnou, aby již nejbližší budoucnost učinila to, co požadoval již Václav Ertl: aby do škol zavítala stylistika. Což m. j. znamená, že počet písemných prací bude zmnohonásoben – dějinám literatury se žáci v nárysu mohou učit doma, stylistika předpokládá praktikum ve spolku s učitelem. Snad se také vytvoří stylistické selekty pro několik sdružených ročníků. Představa, že čtyři písemné práce (domácí) za školní rok, a to práce, jež se pak posuzují a klasifikují téměř jen s hlediska mluvnické správnosti bez debatního rozboru stylistického, udělají z budoucího vzdělance českého stylistu, taková představa a dnešní praxe je – promiňte – poněkud švejkovská (pozor: učitel *není* vinen, vinna je osnova, každý myslivý češtinář si z toho zoufá). Nebude ani na škodu, uslyší-li žactvo každého ústavu jednou, dvakrát do roka přednášku některého předního jazykozpytce anebo autora, který by pověděl o svém jazykovém životě. Kdo má oči, může se makavě přesvědčit, co všechno lze pořídit právě s mladými lidmi, jde-li se na ně s náležitou psychologí; takový znalec duší docílí hravě, že ti mladí, právě oni, budou třeba „chodit po hlavě a odstrkávat se ušima“; vězel by v tom čas, kdybychom se nedovedli dostat z dnešního stavu nejpustšího jazykového primitivismu spotřebitelského a namnoze i producentského.

Reforma předmětu „čeština“ na školách znamená implicitě také reformu přípravy učitelské. Kandidátům profesury lze klidně leccos slevit ve srovnávací mluvnici slovanských jazyků, v historické mluvnici jazyka českého, ba jsem tak radikální, že bych jim i odpustil, kdyby naráz nepověděli plyně a svými slovy, kdy se stal Jan Pravoslav Koubek profesorem češtiny a jaký je obsah Hálkovy „Krásné Lejly“. Čímž se nijak nehodlám smát Koubkovi nebo Hálkovi; říkám to jen proto, že by bylo třeba úspor studijní látky, aby se kandidát mohl trochu poohlédnout ve stylistice, pojímané ovšem trochu jinak než jako sbírečka „figur“; neboť na fakta máme knížky, ale na zájem, smysl, cit potřebujeme živoucí lidi. Francouzský středoškolský profesor je především odborník ve stylistice; anglický rovněž. Je to tak trochu znát na dikční úrovni francouzského i anglického *nespisovatele*; o spisovatelích raději nemluvíme, t. j. raději nesrovnávejme s našimi poměry.

Myslím ostatně, že čeština je předmět příliš důležitý, aby byl – pro učitele – *povinně* spojován ještě alespoň s jedním předmětem dalším, na př. s velmi náročnou romanistikou, germanistikou, historií. Vím sice dobře, co může pro jazykovou výchovu vykonat češtinář, který učí na př. také franštině a odkazuje v hodinách franštiny na jazyková fakta česká – byl to případ mého učitele Václava Ertla, stejně mých učitelů K. J. Černého a P. M. Haškovce; ale taková praxe si žádá lidí výjimečných, a s takovými raději nepočítejme. Bude lépe, osamostatní-li se čeština jakožto zkušební předmět pro kandidáty profesury; jakmile bude „blank“, můžeme na češtináři požadovat věci největší.

Takový češtinář měl by pak i výslovný závazek, aby vzbouzel soustavný zájem o jazyk. Zájem takto vzbuzený se uplatní v autorech, kteří kdysi seděli v jeho třídě, nejen slohovou úrovní, ale i trvalým zájmem o jazykové jevy. Zaráží opravdu, jak málo závažnějších projevů k jazykové fenomenologii máme od českých autorů za poslední lidský věk; počítám sem Čapkovu „Kritiku slov“, několik svrchovaně drahocenných básní Halasových, máchovskou anketu „Slova a slovesnosti“ z r. 1936, ten a onen projev Bezručův a Olbrachtův. Celkem je toho pramálo. Žádoucí je však stav takový, aby tvůrcové českého slova z nutkání nejosobnějšího doplňovali poznatky jazykozpytců a theoretiků svými zkušenostmi prožitkovými a „dílenskými“, jež právě za ně nemůže mít nikdo jiný na světě. Co bychom dali za to, kdybychom měli na př. od Vrchlického i jen několik zpovědních vět exaktnější ražby o způsobu, jakým prožíval jazyk! Až tedy dnešní autoři budou psát své paměti, nechť si odpustí nějaké to účtováníčko s lidmi a soky a povědí raději, jak v podrobnostech vypadal jejich milostný poměr s mluvou, z níž tvořili.